

תיקוף ו"רוח התקופה" ב"מקצב הזמן הקצר"

כאתגר היסטוריוגרפי

יעקב שביט

א

משקיף שהיה כותב על המזרח התיכון מיד אחרי מלחמת המפרץ היה בוודאי מציב אותה כציון דרך בהיסטוריה הפוליטית של האזור: נבלם הניסיון של עיראק להפוך למעצמה גרעינית באזור, ומדינות ערביות לקחו חלק במלחמה שניהלה קואליציה מערבית נגד מדינה ערבית אחרת. מכיוון שהיו מי שניסו לראות במלחמה הזאת פרק במאבק בין ה"דרום" העני ל"צפון" העשיר, או פרק נוסף בעימות בין המערב לבין האסלאם, ממילא נתפסה בעיני המשקיף מלחמת המפרץ כצומת היסטורי. חלפו אך ורק כמה שנים, וההסכם בין מדינת ישראל לבין אש"ף היה לציון דרך חדש שטשטש את מעמדו של ציון הדרך הקודם. סמיכות הזמנים בין שני ציוני הדרך האלה מעוררת את השאלה, האם הגדרת המאורע הראשון כנקודת מפנה לא נעשתה בחפזון, כאשר בתוך זמן קצר התרחש אירוע הנתפס כנקודת מפנה חשובה יותר? האם ייתכנו נקודות מפנה של ממש בטווח כה קצר על ציר הזמן ההיסטורי? האם יש בארכיאולוגיה של המזרח התיכון המודרני שכבות רבות השונות כל כך זו מזו?

השאלה הזאת מוליכה כמובן לסוגיית הפרספקטיבה ההיסטורית: האם אפשר לאתר ולזהות נקודות מפנה היסטוריות בעת התרחשותן ממש? האם אפשר לדבר על פרק חדש בהיסטוריה, כאשר ייתכן מאוד שמאורע אחר עשוי לשנות את נקודת התצפית ואת ההערכה, להפחית ממשקלו של האירוע הקודם ולהעצים את האירוע שבא אחריו? והרי אפשר שגם אירוע זה עצמו יתברר בעתיד הלא רחוק כאירוע משני, שלא הוא זה שהטביע חותם של ממש על מהלך האירועים אלא אירוע אחר. מכאן עולה התהייה האם איננו מפריזים לעתים תכופות באפיונם של אירועים היסטוריים כציוני דרך על רצף הזמן – כציוני דרך המבשרים שינוי?

אפשר לנסות להתחמק מהנטייה להציב תמרורים קרובים זה לזה על רצף הזמן ההיסטורי על ידי תבניות זמן (ומרחב) היסטוריות גדולות; לדבר על מאות שנים ועל ציוויליזציות ולא על דור או אפילו פחות מכך. הניסיון הזה להשתחרר מרודנותה של "ההיסטוריה של המאורעות" (l'histoire événementielle) איננו רק בן ימינו. הניסיון הזה מקורו בהכרה, שמעקב אחרי הרצף השוטף של המאורעות והאירועים וארגונם בנרטיב היסטורי, מקורו באשליה ובתודעה עצמית כוזבת, בהענקת חשיבות למקרים ובכניעה לגחמה של האירועים. לא פחות מכך הוא הניסיון להשתחרר מהרודנות של הפסבדו-מאורע, זה המאורע ההיסטורי כביכול, שתודעה היסטורית מניפולטיבית ושטחית מעניקה לו עודף חשיבות או מעניקה לו חשיבות שאין לו כלל ועיקר.¹ מכיוון שבלשון

קובעת באופן ברור מהו התבדל בין "עידן", תקופה" או "זמן" בהקשר ההיסטורי, כפי שלא ברור מהו ההבדל בין era, period, age וכדומה בהקשר היסטורי. ההנחה המובלעת היא שכל יחידת זמן כזאת מתאפיינת במשהו טיפוסי רק לה, שהוא שונה בממד הסינכרוני והדיאכרוני כאחד; כלומר, גם ממה שהיה בעבר וגם ממה שקיים באותו זמן במקום אחר. חידושה של המחשבה ההיסטורית המודרנית נעוץ בשינוי במושגים של התיקוף ובמאפיינים של מחזורי הזמן. בצד תיקופים לתקופות זמן היסטוריות קצרות (לפי שושלות, מלחמות, יחסים בין-לאומיים וכד') הופיעו התיקופים המכלילים כמו "התקופה הקלסית", "ימי הביניים" וה"רנסנס" הטיפוסים המורפולוגיים האלה, כידוע, מלמדים יותר על יוצריהם מאשר על התקופה שאותה דימו ועיצבו באמצעות ההגדרה הרחבה והכוללת. תיקוף היסטורי כזה רואה בכל תקופה היסטורית ישות אינדיווידואלית (ייחודית) בעלת תכונות טיפוסיות לה בלבד, ומתייחס לתקופה היסטורית כמכלול המורכב מאלמנטים רבים, כלומר רואה כל תקופה בכוליותה, ומניח שהמכלול הזה מצטיין הן באינדיווידואליות והן באחידות; דהיינו, שכל האלמנטים וכל החלקים נובעים מעקרון יסודי אחד ומגלמים אותו באופנים שונים. מכאן ההנחה ששינוי היחס בין האלמנטים והחלקים השונים או שינוי בטיבו של העיקרון המכונן הם סימנים מובהקים לחילופי תקופות.

תפיסה כזאת מעמידה, כפי שנראה מיד, אתגר כבד בפני התיקוף של טווח הזמן הקצר; תיקוף שאיננו יכול להצביע על שינוי כללי של כל האלמנטים המרכיבים את התקופה ההיסטורית הנידונה, או אינו יכול להצביע על החלפת העיקרון המכונן בעיקרון אחר, שבגללו חל שינוי מהותי בטבע הכוליות של התקופה. המגמה לראות תקופה בכוליותה, ולא לבחון אותה, ואת חילופי התקופה, על פי מרכיב אחד, איננה בעצם חדשה. במבוא למקדמה (1337) כתב אבן ח'לדון כך: "אחת השגיאות הטמונות בכתיבת היסטוריה היא התעלמות מן השינויים החלים במצבי האומות והגזעים עם שינוי התקופות וחילוף הימים". אבן ח'לדון, כידוע, קבע יסודות מכוננים קבועים ולא משתנים בטבע האומות, יסודות הטבועים בהן, ועל כן הגדיר מצב היסטורי כשילוב של תנאים ומנהגים. אך דומני כי הוא לא הציע הסבר לדינמיקה המתרחשת בין ממד הקביעות לבין ממד התמורות.⁴ לענייננו חשובים דבריו על תנאים ומנהגים בכיוון לכוליות היסטורית, או, לפחות, לקטע רחב של המציאות ההיסטורית, ולא ליסוד אחד בלבד שלה. ב-1725, כשלוש מאות וחמישים שנה אחרי אבן ח'לדון, בהמדע החדש (*Scienza Nuova*) הציע ויקו מושג מתורי חדש; הוא הגדיר תקופה כפרק זמן מחזורי אידיאלי המתקיים על הרצף של הסדר הטבעי, שתוכנו הייחודי נקבע על פי עיקרון ממוזג פנימי מוגדר. העיקרון הממוזג הזה אינו מחווד לבני הזמן אלא מתברר מפרספקטיבה היסטורית. העיקרון הממוזג הוא הבורא את ה"הרמוניה" של התקופה ואת ההתאמה ההדרית והשיקוף ההרדי של היסודות השונים בפרק זמן נתון. במלים אחרות, בכל הקשר היסטורי מתאפיינת תרבות מסוימת בסדר חברתי מוגדר, תמונת עולם משותפת, שדה סמנטי משותף, מערכת חוקים מוסכמת וכיוצא בזה, המשולבים זה בזה, תואמים זה לזה, מגלמים ומשקפים זה את זה. בן הזמן עשוי בהחלט להיות מודע לתמורות ההיסטוריות, לפעמים אף להיות מודע לסופם של "הזמנים הישנים" ולהופעתם של "הזמנים החדשים", להגיב על כך בתקווה או באימה, אבל

היום-יום רווחת הנטייה לקשור לאירועים שונים כתב של מהפך, גורליות ("מאורע גורלי") וכיוצא בזה, נטייה המלבישה לבוש אסכטולוגי (או אפוקליפטי) לאין ספור מאורעות טריוויאליים,² התגובה ההפוכה לבנליזציה ולטריוויאליזציה של "ההיסטוריה" היא לא לייחס חשיבות רבה להצף האירועים וצורתה הקיצונית – כתיבת היסטוריה בלי תאריכים. הפרדוקס הוא שהמודעות ההיסטורית המודרנית היא שהולידה את ההנחה שלכל מאורע עשויות להיות השלכות רחבות, ועל כן יש לו משמעות הרבה מעבר לנראה לעין. על כן, יש להתבונן בכל מאורע מתוך נקודת תצפית רחבה ולמקם אותו בהקשר הרחב ביותר. מכאן המינוח הרווח המדגיש את "ההשלכות ההיסטוריות" העשויות להיות למאורע מסוים, ומכאן הרחף של החשיבה ההיסטורית לענפיה השונים לחלץ כל מאורע מהקשרו המצומצם ולראות אותו בהקשר כולל ובמסגרת תהליכים ומבנים כוללים, ובכך להעניק לו, לעתים, עורף משמעות, או משמעות שאין לו, ולברוא פרספקטיבה במקום שעדיין אינה יכולה להיות קיימת.

התיקוף (פריודיזציה) הוא אמצעי חשוב להענקת משמעות. תיקוף פירושו חלוקת הסיפור ההיסטורי המתרחש ברצף זמן מסוים ובתוך מרחב מסוים לתקופות משנה. דהיינו, הוא דרך לארגון הסיפור ההיסטורי באמצעות הצבתם של סימני דרך והבלטת תפניות ותמורות שחלו בו. תיקוף מבחין בין יחידת זמן אחת לאחרת ובכך מעניק לכל אחת מהן ייחוד משל עצמה וערך משל עצמה – זאת ביחס לזאת ולשתיהן ביחס להקשר היסטורי רחב יותר. יש, כמובן, צורות שונות של תיקוף וכן תיקוף על פי תקופות משנה קצרות טוות. נראה לי כי הניסיון להתחמק מתיקוף כזה חוזר בסופו של דבר אליו.

ב

חלוקת ההיסטוריה האנושית לתקופות לפי אמות מידה וקטגוריות שונות היא דפוס קבוע וטבוע עמוק בתודעה ההיסטורית, בין שזאת חלוקה חילונית לשושלות או עידנים, ובין שזאת חלוקה על פי אמות המידה של ההיסטוריה הקדושה או של היסטוריה אסכטולוגית.³ התודעה ההיסטורית ביקשה כך לכונן את הרצף ההיסטורי בסדר מסוים ובעל משמעות (חילופי הזמנים או חילופי הדורות), ליצור בו נקודות אחיזה, ולהקביל בין תקופה אחת לתקופה אחרת כדי להוציא משפט על אחת מן השתים, או על שתיהן. לתיקוף היה צורך פרגמטי והוא שיקף את התמורות הממשיות בהיסטוריה: חילופי שושלות או חילופי מלכויות. אבל יותר מכך הצורך בתיקוף הוא כורח בלתי נמנע של החשיבה ההיסטורית המאמינה בהתרחשותם של תהליכי שינוי ובהתקיימותם של דינמיקה היסטורית מסוג כלשהו. כל שינוי נבחן על פי מה שקדם לו (או על פי מה שהוא עתיד להוליד), וממילא ברור שיש צורך לקבוע סימני היכר המבחינים בין פרק זמן למשנהו. תיקוף יכול להתייחס לתקופה היסטורית ארוכה (עידן, era, siècle), או לפרק זמן קצר יותר. העברית איננה

2 מ. קונפינו, "תודעה היסטורית בתקופות זמנו", מסנטפטרבורג ללנינגראד – מסות על דרכה ההיסטורית של רוסיה (תל-אביב, 1993), עמ' 55-80.

3 E. Momigliano, "The Origins of Universal History", in *On Pagans, Jews, and Christians* (Hanover, N.H., 1987), pp. 31-57

4 עבד אל-רחמאן אבן ח'לדון, אקדמות למדע ההיסטוריה, תרגם ע. קופלביץ (ירושלים, 1966), עמ' 19.

התשע-עשרה ותקפה אותה מכיוונים שונים. בהקשר שלנו מוכרת היטב הביקורת על האופי האידיופוצנטרי המובהק של ההיסטוריה האוניברסלית המקובלת, ועל התיקוף המקובל שהציעה, בין שמדובר בחלוקה לעידנים גדולים (העת העתיקה, ימי הביניים והעת החדשה) ובין שמדובר בתיקופים חלקיים יותר. אבל מעבר לביקורת הרווחת הזאת (והמוצדקת לא מעט) קיימת גם ביקורת עקרונית, שכל כותב היסטוריה מודרך על ידה, במודע או שלא במודע, בהיותה חלק מ"רוח התקופה". ביקורת זאת יונקת מכמה טענות:

ראשית, היא יונקת מהטענה שהחלוקה ההיסטורית המעוגנת באיתור התמורות ב"רוח התקופה" היא חלוקה אידיאליסטית. או, במלים אחרות, כוונתה לטעון שהמציאות האנושית ההיסטורית איננה באה לידי גילום בחיי הרוח בלבד, ובעיקרון המכונן שממנו הם נובעים ואותו הם מגלמים, אלא היא כלל המבנים והתהליכים המתקיימים והמתרחשים במציאות, מהווים אותה ומשפיעים עליה. לפיכך, בכל תיאור שלם של המציאות ההיסטורית בזמן מוגדר צריך לתאר את המכלול של ההווה ההיסטורית על כל רבדיה וגילוייה הרבים לאין ספור. כדי להשיג את המטרה הזאת צריך לתחום את גבולות ההווה בזמן ובמרחב ולקבוע את דפוסי המערכת המארגנים והמפעילים אותה כיחידה אחת.

שנית, היא יונקת מהטענה שהניסיון לתפוס תקופה כמכוננת ומגולמת על ידי עיקרון ממוגז אחד היוצר הרמוניה או התאמה, מתעלם מהריבוי, הגיוון והדינמיקה הקיימים בכל מציאות היסטורית. בכל תקופה פועלים כמה "רוחות". אפשר לומר כי השקפה זאת מחליפה את "רוח התקופה" ב"תבנית התקופה"; דהיינו בתיאור אופן ההתארגנות הדינמית הלא נחה לרגע של הרכיבים השונים למכלול גדול ולמכלולי משנה, ושל פעולתם בתוך אותו מבנה על. "מבנה התקופה" (התבנית ההיסטורית) קובע את ההיירארכיה ואת מערכת היחסים בין ה"רוחות" השונות הקיימות ופועלות בפרק זמן היסטורי נתון. יש לפנינו כאן שאיפה לפרק את ההווה ההיסטורית המוגדרת לשורה ארוכה של "עובדות" ו"התארגנויות", אבל, באותו הזמן עצמו, מגמה מובהקת לחבר מחדש את הריבוי והגיוון בתבנית מלכדת כוללת.

שלישית, היא יונקת מהטענה, כי במציאות ההיסטורית קיימים משקעים ורבדים חזקים של המשכיות. אין נקודת זמן, מהפכנית ככל שתהיה, מורידה מסך על מה שאפיין וגילם תקופה אחת, ומעלה את המסך על מה שמאפיין ומגלם תקופה אחרת. תמיד, זאת הטענה, יוסיפו להתקיים ולפעול יסודות מהעבר, ותמיד נוכל לחשוף את השורשים של כל תופעה חדשה בעבר היסטורי קרוב ורחוק. זוהי תודעה של רציפות והמשכיות המערערת על התוקף של התייחסות השינוי למהפכה.

השאיפה לעסוק בהיסטוריה בממד הגלובלי והטוטלי שלה הולידה את המגמה לראות בהכללה ובסטרוקטורה, ובעצם במטסטרוקטורה, אמצעי להשתחרר מעולן של "המאורעות" (events).⁷ פרנאן ברודל, למשל, ראה את מטרתו של ההיסטוריון באיתור הסטרוקטורה המלכדת את "העובדות" במסגרתו של "מקצב הזמן הארוך" (longue durée), אך בלי לזנוח את המרכיבים בעלי אופי קצר-מועד יותר. במלים אחרות, הוא ראה בצורה (forme) את המבנה הבסיסי של הזמן ההיסטורי, ובכך בעצם חזר על מה שהציע אבן ח'לדון במאה הארבע-עשרה. ברודל, כידוע, ניסה לפתור את הבעיה של ארגון הזמן והמרחב על ידי קביעת מגמות ההשתנות על רצף הזמן ובתחומיו של מרחב גיאוגרפי-היסטורי רחב. מגמות

אין הוא יכול לראות את המכלול הממוזג ואת מלוא קשריו. הפרספקטיבה של הזמן, או הפרספקטיבה של הזר, היא המאפשרת לראות את התמונה הכוללת – וממילא את השונות של תקופה או של תרבות. אם כן, חשוב להדגיש את התמונה של הכוליות ההיסטורית המאפיינת תקופה, או, במלים אחרות, תקופה נבחנת בכליותה, בטוטליות שלה.

רוסו וגרדרד, ועוד קודם להם ההיסטוריונים של תקופת ההשכלה בגרמניה, והבאים אחריהם, פיתחו את מושג "התקופה ההיסטורית" והפכו אותו למושג הבסיסי של השקפתם ההיסטורית. הם חיפשו דרך להבין את הדיאלקטיקה שבין השינוי (והריבוי) המתמשש בשטף העוברות לבין המבנה היציב, וסברו כי החברות מאורגנות על ידי נטיות הלב, הגישות, האמונות, הרעיונות, המבנים המגולמים בשפה ובחוק (תרבות) היוצרים ומהווים את רוח הזמן (Zeitgeist, Zeitklima), כמו גם את הרוח האינדיווידואלית של כל תרבות בפני עצמה. ההיסטוריונים של ההשכלה לא האמינו שדי בטופוס (topos) אחד, יהיה מרכזי ככל שיהיה, לשם תיחומה ואפיונה הממצה והחד-משמעי של תקופה היסטורית של ה"Geist der Zeit". לכן ראו "תקופה תחומה" כמציאות של התחברות רכיבים לישות אינטגרטיבית אחת. במלים אחרות, הם ראו תקופה היסטורית כצירוף סימביוטי של תכונות. והנה, למרות זהירותם המתודית, לא יכלו גם הם להתחמק מהצורך למצוא מאחורי הצירוף האופייני עיקרון מוגדר וחד-משמעי (A well defined principle). צורך זה בא לידי ביטוי בהשקפה ההיסטורית הגרמנית הרווחת (ההיסטוריוזם), שניסתה בדרכים שונות להגדיר את המושגים הפנימיים של כל תקופה היסטורית, שהיא ישות העומדת בפני עצמה, חיה על פי עולם מושגיה ונבחנת על פיו.⁵

חשוב שניתן את הדעת על המרכזיות של המושג "תרבות". תקופה היסטורית אופיינה על פי האופי של הציוויליזציה שלה, המורכבת, כאמור, מחלקים שונים ובלתי נפרדים של אותה ממשות. כל תרבות בודדת מתוך שפע האפשרויות הקיימות את הדברים הנראים לה נחוצים או מתאימים לה ומוותרת על האחרות. "בתחומי כל תרבות ותרבות קמות ונוצרות מסורות אופייניות שאינן בהכרח משותפות לטיפוסי חברה אחרים. מתוך נאמנות למטרות אלה מוסיף ומגבש כל עם את ניסיונו [...] כל חברה בוחרת לה איזה קטע מן הקשת הרחבה של אורחות ההתנהגות האפשריים, ובמידה שהיא מגיעה לכלל אינטגרציה, נוטים מוסדותיה לקדם את ביטוי של הקטע שבחרה לה ולבלום את הביטויים המנוגדים לו".⁶ בולטת כאן תפיסת "התרבות" כתחום דומיננטי ואוטונומי והאינטגרטיביות נבחנת בעיקר בכל הנוגע ליסודות השונים של התרבות. אם תיקוף נעשה על פי מחזורי תרבות, כי אז יש משקל למסורת ההיסטורית הזאת, אבל אם הכוונה היא למכלול רחב הרבה יותר של תופעות, שה"תרבות" היא רק חלק ממנו, השאלה העולה היא, האם ניתן לזהות גורם מכונן ומארגן היוצר אחידות בינה לבין כל התחומים האחרים של הסדר החברתי והפוליטי?

ג

ההיסטוריוגרפיה המודרנית הקשתה על מתודת התיקוף ההיסטורי המקובל של המאה

5 ראה לעניין זה E. H. Gombrich, *In Search of Cultural History* (Oxford, 1969) ו-R. Benedict, *Patterns of Culture* (New York, 1934), pp. 46, 254 א. יבין, המובא בספרו של ה. פרנקפורט, לידתה של הציביליזציה במרחב הקרוב (תשכ"ז), עמ' 21.

השתנות אלה באות לידי ביטוי באופן הדרגתי ומתמשך, ומורכבות משורה ארוכה של אלמנטים. הוא קבע שלושה ממדים (או אבסטרקציות) של תנועה בזמן (durée): "המשך הארוך", "המשך הבינוני" ו"המשך הקצר", אך העדיף את הממד הראשון. הוא קבע גם תיקוף שבו איתר את הנקודה בזמן שבה שקע העולם היסטיכוני וירד ממעמדו. בכך, כמדומני, הפריך את התפיסה שלו עצמו, שהרי ניתן היה להמשיך ולתאר את השתי וערב של התופעות השונות במסגרת המרחב היסטיכוני גם לאחר שהעולם האטלנטי ירש את מקומו.

ברודל גם הציע חלוקה עקרונית המבחינה בין הרובד המבני של ההיסטוריה, רובד התהליכים והרובד הארעי, אך ראה בשני הרבדים האחרונים רבדים המעוצבים על ידי ה"רודנות" של הרובד המבני, שפעולתו באה לידי ביטוי ב"משך הזמן הארוך".⁸ זוהי חלוקה יעילה, בתנאי שנוכח ששלושת משכי הזמן ההיסטוריים הללו אינם מעין מעגלים המתרחבים והולכים אחד מתוך האחר, אלא הם מתקיימים זה בתוך זה, ומרכיבים שונים של "ההיסטוריה" פועלים בקצב שונה על רצף הזמן, וגם הרושם והתוצאה שלהם שונים זה מזה.

הבעיה עם הקטגוריות הללו היא שהן כוללניות מדי ועל כן אינן קובעות בעצם טווחי זמן ברורים. הממד של ה-longue durée לא יכול להיות מושג קבוע; מכלולים שהשתנו בעבר במשך תקופת זמן ארוכה משתנים במהירות רבה יותר במאה השנים האחרונות. תהליכי התמורה בעידן המודרני הם מהירים, אינטנסיביים והומולוגיים (והרי זה מסימני ההיכר של "רוח התקופה"). על כן גם אופי הסטרוקטורות הגדולות משתנה במהירות ובאינטנסיביות גדולה יותר מבעבר. "רוח הזמן" מתאפיינת לאו דווקא על ידי אינטגרציה בין הרכיבים השונים, אלא לעתים בעימות מתמשך ביניהם. גם בעבר התקיימו בחברות ובתרבויות תופעות שונות ואף סותרות באופן סינכרוני, ועל אחת כמה וכמה נכון הדבר בתקופות שהפלורליזם הוא אחד מסימני ההיכר שלהן. דומה שנכון יהיה לטעון שבתודעה ההיסטורית המודרנית מובלטים העימותים והמשברים יותר מאשר האחידות והאינטגרטיביות, ורק באסכטולוגיות ובאוטופיות מתוארת המציאות ההיסטורית המודרנית כמתקרבת למצב האיריאלי של השלמות ושל "סוף ההיסטוריה".

אפשר, כמובן, לטעון כאן כי תודעה כזאת מושפעת יתר על המידה מההתרחשויות של "משך הזמן הקצר" וחסרה פרספקטיבה היסטורית. אבל התייחסות לאירועי ההווה על פי אמת המידה של "משך הזמן הארוך" בלבד איננה רק אִפרסונליזציה של ההיסטוריה; בנקל יכולה היא להפוך למיתיוציה ודה-הומניזציה שלה! מלחמות, משברים חברתיים, רעב וכיוצא בזה עלולים להיחשב על ידה כלא יותר מאפיוזודות חולפות שאין להן חשיבות וערך, שממילא ייבלעו בתבנית ההיסטורית הגדולה.

טענתי היא אפוא שהחיצוי בין ההיסטוריון המחפש את החד-פעמי לבין ההיסטוריון המחפש אחר התבנית הכוללת הוא במידה רבה חיצוי מלאכותי ומזיק. החד-פעמי או הסגולי אינו יכול להיות מובן ונתפס אלא רק על רקע כולל, ואין חד-פעמיות מתקיימת ללא תבנית ומבנה, שהיא מהווה חלק ממנו. גם החיצוי בין ההיסטוריון המבקש לאתר

"שורשים", "מקדמות" או "רציפות", לבין זה המבקש לאתר את נקודת השינוי, הוא חיצוי מלאכותי. אין שום סתירה עקרונית בין ההיסטוריון המבקש לפענח מאורע היסטורי ספציפי ולהעניק לו ערך (value), לבין ההיסטוריון שעניינו ברציפות של תבניות, סדרים ורעיונות בטווח הארוך. בכל מסגרת היסטורית מוגדרת קיימת רציפות ומתקיימת תמורה, ורק יחסי הגומלין בין הרציפות והתמורה משתנים ממקום למקום ומזמן לזמן. רציפות של תופעות מסוימות אינה מלמדת על העדר שינוי, כפי ששינויים ותמורות אינם מלמדים על העדר רציפות של אלמנטים. העולם היווני הקלסי לא נעלם בגלל הופעתה של הציוויליזציה ההלניסטית, ויסודות לא מעטים שלו הוסיפו להתקיים במסגרת החדשה. אולם הציוויליזציה ההלניסטית היתה מסגרת חדשה לגמרי, בעלת יסודות חדשים, וחלק מהיסודות הישנים התארגנו בה בסדר היירארכי שונה, קיבלו משמעות אחרת והיה להם תפקוד שונה. בתקופת הרנסנס אפשר לגלות רכיבים חשובים מהתקופה הקודמת, אבל הרנסנס הביא למהפכה בתמונת העולם ובתודעה האנושית-ההיסטורית. המהפכה הצרפתית היתה מימוש של אלמנטים שכבר התקיימו ופעלו לפנייה, ואחריה הוסיפו אלמנטים של "המשטר הישן" להתקיים, אבל לבד מכך שהביאה לעולם מושגים חדשים והשליטה אותם, היא העניקה משמעות אחרת לאותם אלמנטים שירשה, או שמהם לא הצליחה להיפטר. עצם הופעתו של המושג "מסורת", מלמד על מודעות חדשה, המעניקה משמעות וערך לשמירה מודעת על מסורות מן העבר, ורואה בהם ביטוי לרציפות חיובית ובלם לתהפוכות חדשות מדי.

למעשה מה שיש לפנינו היא מערכת של שאלות היסטוריות שונות; אפשר לשאול על אותה תקופה היסטורית שאלות מנקודת המבט של משך הזמן הארוך, הבינוני או הקצר — וכל זאת מתוך מודעות לזיקות הגומלין בין שלושת משכי הזמן. כל מערכת שאלות נובעת מעניין בממד היסטורי אחר ותוליד תשובות שונות; או, במלים אחרות, תמונות היסטוריות שונות.

ד

המזרח התיכון המודרני הופיע בסיומה של מלחמת העולם הראשונה. שני עמודי התווך שלו היו התחלשותה של האימפריה העות'מאנית וכינון של מדינות ערביות בחסות מערבית, ואחר כך של מדינות ערביות נפרדות. הופיע "מזרח תיכון" שלא היה קיים קודם לכן מעולם. כל שאר התהליכים במזרח התיכון משלהי המאה השמונה-עשרה וקצבם המתגבר במרוצת המאה העשרים, חוללו שינויים ותמורות אבל לא יצרו מסגרת כוללת חדשה וחלקים חדשים המרכיבים אותה. אפשר אפוא לדון בסוגיה מתי החלו תהליכי המודרניזציה במזרח התיכון ומה היה מקורן — חיצוני או פנימי — או לדון בהתפתחות היחסים בין דת לבין לאומיות במזרח התיכון, וכיוצא בזה. אבל לא התהליכים האלה, חשובים ככל שיהיו, היו הסיבה להתחלשותה של האימפריה העות'מאנית וליצירת המזרח התיכון החדש המורכב ממדינות ערביות עצמאיות. לפיכך, ככל שנמצא יסודות עמוקים יותר של רציפות בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה — או ככל שנוהה נקודות מפנה חשובות רבות יותר בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה ואילך — עדיין נקודות הסיום וההתחלה ברורות לגמרי.

F. Braudel, "History and the Social Sciences — The Longue Durée", in *On History*, translated by S. Matthews (Chicago, 1980), pp. 25–54; S. Clark, "The Annales Historians", in Q. Skinner, *The Return of the Grand Theory in the Human Sciences* (Cambridge, 1985), pp. 179–198

אם יצירת המזרח התיכון המודרני היתה משום שינוי מבני עמוק בהיסטוריה של "המזרח התיכון" (של האסלאם, של העמים הערבים ושל עם ישראל), מובן שאי-אפשר לצפות שתמורות אחרות, שהתרחשו מאז במסגרת הזאת, יהיו בעלות אותו עומק ואותה השפעה. כדי שיתחולל שינוי מהותי כזה יש צורך במאורע בעל אותו אופי ואותה השפעה מרחיקת לכת. לזלל המאורעות שהתרחשו במזרח התיכון מאז לא היה אופי כזה.

אם כך, האם פירוש הדבר שבתולדות המזרח התיכון החדש יש לפנינו נקודת התחלה של תקופה, אבל אין נקודת סיום של תקופה? האם לכן כל חלוקות המשנה המוצעות מתבוננות בהיסטוריה של המזרח התיכון מתצפית קצרה נמהרת, המייחסת חשיבות רבה מדי למאורעות שונים, ואשר על כן נחפזות לקבוע פרשות דרכים ותקופות משנה? האם התרחשו בו במהלך הזמן, מאז מלחמת העולם הראשונה ועד היום, התפתחויות חשובות מספיק, שאפשר יהיה לראות בהן נקודות סיום והתחלה, כלומר האם אפשר, או צריך, לחלק את התקופה הזאת לסדרה של "משכי זמן קצרים", הנקבעים בדרך כלל על פי אירועים פוליטיים וצבאיים? האם ההתמקדות בממד הפוליטי-המדיני אינה מביאה לטשטוש תהליכי תשתית ארוכי טווח יותר, המעוצבים לא מעט על ידי תבניות יסוד אחרות של המציאות במזרח התיכון?

כאן אנו חוזרים לנקודת המוצא. השאלה האמיתית היא לאיזה צורך נוקק ההיסטוריון לתיקוף במסגרת "משך הזמן הקצר". כוונתו היא לאתר שינויים ותמורות שיש להם השפעה על חיי בני האדם במרחב ובזמן היסטורי נתון, בלי לייחס להם שינוי במבנה המציאות ההיסטורית. הוא אינו מבקש לאתר מהפכה בתבניות היסוד של הסדר הבין-לאומי, של המבנה החברתי, של התרבות ושל התודעה הקיבוצית, אלא רק לזהות שינויים בעלי משמעות במגזרים מסוימים של המציאות ההיסטורית. אם נגביל את עצמנו לחמישים השנים האחרונות, מסוף מלחמת העולם השנייה ועד ראשית שנות התשעים, נצטרך לקבוע תחילה מה הן התופעות הנראות לנו מרכזיות ואז לבחון מה הן התמורות שחלו בהן. אם נחליט שלתופעה מסוימת יש השפעה על עיצוב מיגזר מסוים של המציאות, הרי אז, לצורך התיקוף על הציר של "משך הזמן הקצר", נוכל לקבוע אותה כנקודת מפנה ונקובעת את תחומיה של מה שאכנה "יחידת הזמן ההיסטורית הקטנה".

מי שעוסק בתולדות היישוב היהודי החדש בארץ-ישראל, למשל, מכיר היטב את אפשרויות התיקוף השונות המתייחסות לתקופות זמן קצרות ביותר; לעתים תכופות עשור, ואפילו פחות. הפריודיזציה של תולדות היישוב לפי מניין העליות אינה חופפת את פרקי המשנה של ההיסטוריה המדינית, הפוליטית או הכלכלית. האם יש בכלל תוקף לפריודיזציה של יחידות זמן קצרות כל-כך בתוך תקופה בת כשלושים שנה? במקום לדון בשאלה איזה קריטריון של חלוקת משנה עדיף על האחר, אפשר לטעון ששני ציוני הזמן שיש להם חשיבות רבה בהיסטוריה המודרנית של היהודים בארץ-ישראל הם הכיבוש הבריטי וראשית המנדט הבריטי כפתיחה של תקופה אחת, וכינונה של מדינת ישראל כסיומה של תקופה קודמת וראשיתה של תקופה חדשה. אבל החלוקה של תקופת המנדט לפרקי משנה קצרים, אפילו קצרצרים, לבד ממה שהיא מלמדת על התודעה ההיסטורית, היא מציינת את החשיבות הניתנת למאורע מסוים. מנקודת המבט של תולדות היישוב ותולדות הציונות, העליות הן ציוני דרך מסוג אחר, המאורעות הפוליטיים הם ציון דרך מסוג אחר; ולא בהכרח צריכה להיות חפיפה בין השניים. כלל זה נכון גם בהקשר של תולדות המזרח התיכון המודרני. אין בו בהכרח חפיפה בין פרקי משנה בהיסטוריה

הפוליטית לבין תקופות או דורות בהיסטוריה של התרבות לענפיה השונים. חלוקת משנה, התקפה בכל הנוגע להיסטוריה הפוליטית, יכולה לא להיות רלוונטית בכל הנוגע להיסטוריה של הספרות, למשל.

מכאן שאם אנו עוסקים בתיקוף במסגרת "משך הזמן הקצר", בטווח של מאה או חמישים שנה, השאלה הראשונה היא: באיזה תחום או באיזה ממד אנו מעוניינים. ואם כוונתנו לתקופה במלוא כוליותה, כי אז די אם נוכל להצביע על שינוי שחל במרכיב מרכזי אחד של המציאות הנתונה. מרכיב מרכזי, שלתמורה בו יש השפעה על מרכיבים אחרים, או שיש בו כדי לשנות משהו מהותי במערכת הכללית. דווקא מי שעניינו בכוליות ההיסטורית, לא יתקשה להבחין כי במסגרת ה"כוליות" לא ייתכן שכל הרכיבים ישתנו בבת אחת.

אולם תיקוף של פרקי משנה במסגרת "משך הזמן הקצר" איננו דבר סטטי. מכיוון שהפרספקטיבה משתנה ללא הרף, אירועים הופכים לפסבדו-אירועים, תופעות שלא נחשבו בזמנו מקבלות ממד חדש, ומקומן של יחידות הזמן הקטנות ממוקם מחדש במסגרת "משך הזמן הבינוני" ו"משך הזמן הארוך", צריכה הכתיבה ההיסטורית לחזור ולשנות את מערכת התיקוף בכל פעם מחדש.